

Werk- en inkomensonzekerheid zijn steeds ongelijker verdeeld

Afwenteling op de precair werkenden

Paul de Beer en Sanne van der Gaag, beiden verbonden aan het Wetenschappelijk Bureau voor de Vakbeweging

De flexibilisering van de Nederlandse arbeidsmarkt heeft de afgelopen jaren veel discussie losgemaakt. Steeds vaker wordt de zorg uitgesproken dat een groeiende groep werkenden in permanente onzekerheid verkeert over hun eigen werk en inkomen, doordat zij een ‘onzekere’ arbeidsrelatie hebben, zoals een tijdelijk contract, uitzendcontract of oproepcontract of als zzp’er werken. Ook internationale organisaties als de EU en de OESO constateren inmiddels dat de groei van ‘atypische’ arbeidsrelaties in Nederland wel erg ver is doorgeschoten (zie bv. OECD 2019). In het verlengde hiervan heeft zich een discussie ontsponnen over de vraag of bestaande sociale arrangementen nog wel voldoende zekerheid bieden in het licht van de veranderende arbeidsmarkt. In de verzorgingsstaat die na de Tweede Wereldoorlog stap voor stap werd opgebouwd, gold de vaste voltijdbaan als uitgangspunt. Aangezien de meeste huishoudens één inkomen uit arbeid hadden – het loon van de traditionele (mannelijke) kostwinner – had het sociale stelsel primair tot doel om die kostwinner zowel werkzekerheid als inkomenszekerheid te bieden. Werkzekerheid werd gerealiseerd door strikte ontslagregels, die de kostwinner beschermden tegen willekeurig ontslag. Inkomenszekerheid werd enerzijds gewaarborgd met een wettelijk minimumloon dat toereikend was voor een gezin en anderzijds via een uitgebreid stelsel van sociale verzekeringen, die gekoppeld waren aan het eerder verdiende loon of aan het minimumloon.

Er bestaat brede overeenstemming dat dit stelsel niet meer aansluit bij de arbeidsmarkt van de 21^e eeuw. De standaard arbeidsrelatie van de tweede helft van de vorige eeuw, de vaste voltijdbaan voor het leven, heeft plaats gemaakt voor een breed scala aan uiteenlopende arbeidsrelaties die doorgaans minder werk- en/of inkomenszekerheid bieden. Het gaat om deeltijdbanen, tijdelijke contracten, op- en afroepcontracten, uitzendcontracten en de sterk gegroeide groep zzp’ers. In vergelijking met de werknemers met een vaste voltijdbaan hebben de meeste werkenden met een niet-standaard arbeidsrelatie minder baan-zekerheid, doordat voor hen minder of geen ontslagbescherming geldt. Zij genieten ook minder inkomenszekerheid, doordat het minimumloon geen gezinsinkomen garandeert voor wie minder uren werkt dan in een voltijdbaan en voor wie als zelfstandige werkt. Bovendien maken zij minder of geen aanspraak op sociale zekerheid in geval van verlies van het werk. Zelfs de werkenden die nog wel een ‘traditionele’ vaste voltijdbaan hebben – toch nog altijd ruim een derde van de werkenden – zouden minder baan- en inkomenszekerheid genieten dan vroeger het geval was, doordat de ontslagbescherming is versoepeld en de sociale zekerheid is versoerd.

Waar in de tweede helft van de twintigste eeuw het hebben van betaald werk min of meer gelijk stond met baan-zekerheid, een volwaardig (gezins)inkomen en bescherming tegen inkomensverlies, missen veel van de huidige werkenden deze zekerheden. Betaald werk vormt niet langer een garantie tegen

armoede en verlies van het werk. Dit roept de vraag op hoe in de 21^e eeuw toch aan alle werkenden voldoende werk- en inkomenszekerheid kan worden geboden. Hiervoor doen uiteenlopende voorstellen de ronde, zoals een verplichte arbeidsongeschiktheidsverzekering voor zzp'ers, een basisstelsel van sociale zekerheid voor alle werkenden en een minimumtarief voor zzp'ers. Een commissie onder leiding van Hans Borstlap ontwikkelt in opdracht van het kabinet ideeën voor een verdergaande aanpassing van de arbeidsmarktregulering. Vooralsnog lijkt onder de betrokken partijen – werkgevers, vakbonden, zzp-organisaties en politieke partijen – de consensus over de gewenste hervormingen ver te zoeken. Waar echter geen verschil van mening over bestaat is dat de arbeidsmarkt zich kenmerkt door toenemende werk- en inkomensonzekerheid.

Dat de werk- en inkomensonzekerheid toenemen wordt vooral geconcludeerd op grond van enkele indirecte indicatoren: de sterke groei van het aantal deeltijders, flexwerkers en zzp'ers, de vele hervormingen van de sociale zekerheid, die de beschermingsfunctie hebben verminderd ten behoeve van 'activering', en de groei van het aantal werkende armen. Nog niet zo lang geleden werd het laatste verschijnsel met de Engelse term 'working poor' aangeduid, omdat het alleen aan de overkant van de oceaan leek voor te komen. Maar inmiddels heeft in Nederland ongeveer een kwart van alle armen betaald werk als belangrijkste bron van inkomen. Toch is er alle reden om de stelling dat de werk- en inkomensonzekerheid in Nederland toenemen kritisch tegen het licht te houden. In het eerste deel van dit hoofdstuk laten we zien dat als we andere, meer directe indicatoren gebruiken, er niet zoveel aanwijzingen zijn dat werk steeds minder zekerheid biedt. De totale werk- en inkomensonzekerheid lijken sinds het begin van deze eeuw niet te zijn toegenomen en in sommige opzichten zelfs te zijn afgenomen. Tegelijkertijd constateren we dat de min of meer constante onzekerheid op de arbeidsmarkt wel steeds meer is geconcentreerd bij een bepaalde, groeiende groep, namelijk degenen die geen standaard arbeidsrelatie hebben. De groei van niet-standaard arbeidsrelaties leidt dus niet zozeer tot een toename van onzekerheid, maar op een andere verdeling en een grotere concentratie van onzekerheid. De last van de onzekerheid wordt dus steeds meer door een specifieke groep gedragen. Dit is reden om in de tweede helft van dit hoofdstuk de aandacht te richten op een specifieke groep waarbij zich verschillende vormen van onzekerheid concentreren: de groep met precair werk, die zowel weinig werkzekerheid als weinig inkomenszekerheid heeft. Over deze groep is – in ieder geval in Nederland – nog weinig bekend. We presenteren daarom de resultaten van een exploratief kwalitatief onderzoek onder een aantal precair werkenden in de schoonmaak, de horeca en de postbezorging. We sluiten af met enkele conclusies en aanbevelingen.

Worden werk en inkomen steeds minder zeker?

De toename van werk- en inkomensonzekerheid op de arbeidsmarkt wordt meestal afgeleid uit twee ontwikkelingen, namelijk de groei van flexibele of 'onzekere' arbeidsrelaties en het toenemende aantal en aandeel werkende armen. Hoewel beide trends goed gedocumenteerd zijn (zie bv. De Beer en Verhulp 2017 en SCP 2018), is het de vraag of zij op zichzelf voldoende bewijs zijn voor een toename van de werk- en inkomensonzekerheid op de arbeidsmarkt. Weliswaar zijn werkenden met een flexibele baan haast per definitie minder zeker van hun werk en dus ook van hun inkomen dan werkenden met een vaste baan, we constateerden hierboven al dat ook de werk- en inkomens(on)zekerheid van die

laatste groep over de tijd kunnen veranderen. En dat geldt ook voor de flexibele werkenden: lopen die evenveel risico als de flexwerkers van twintig jaar geleden? Daarover is opmerkelijk weinig bekend.

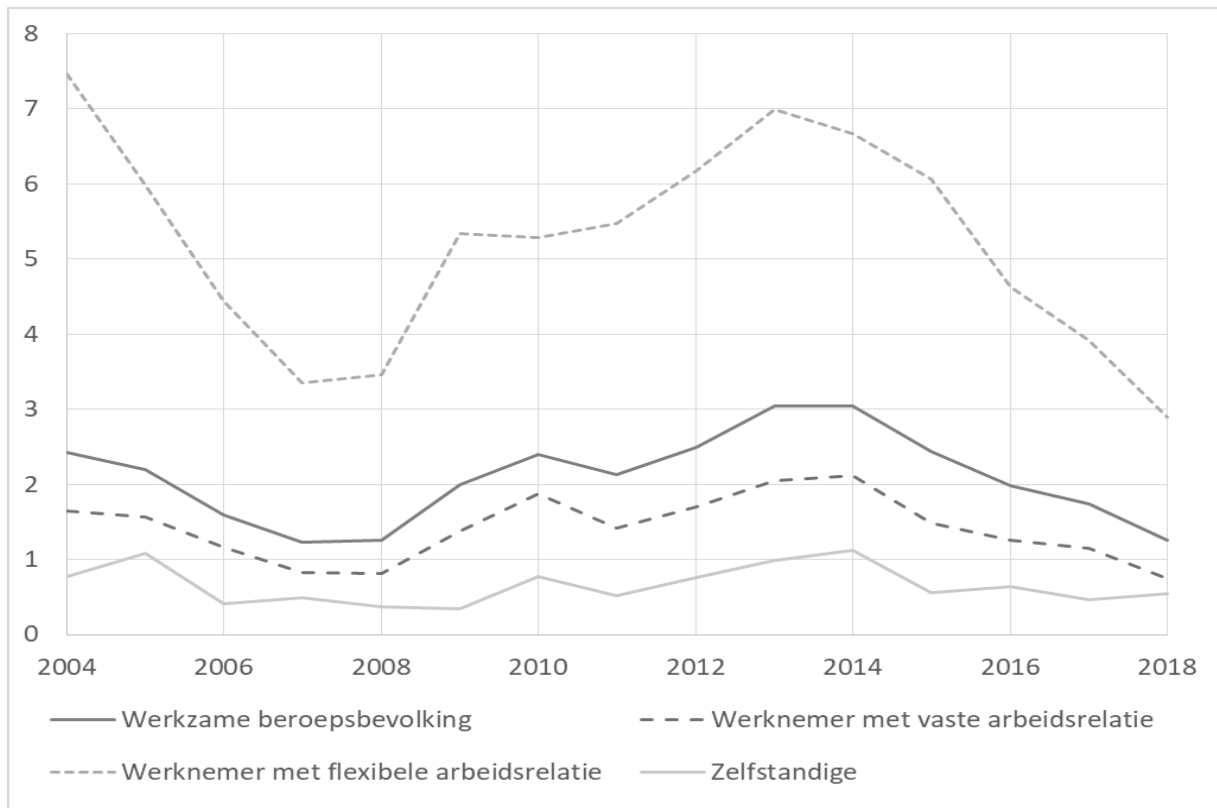
Voor een goed begrip van waar we het over hebben, is het belangrijk de termen werkonzekerheid en inkomensonzekerheid scherp te definiëren. ‘Onzekerheid’ verwijst naar iets wat in de toekomst kan gebeuren, maar (nog) niet vast staat. We meten werkonzekerheid daarom niet met het aandeel van de bevolking dat werkloos *is*, maar als het aandeel dat werkloos *wordt*. Met andere woorden, het gaat niet om iemands arbeidsmarktsituatie op een bepaald moment, maar om de kans op een overgang naar een andere situatie. Hetzelfde geldt voor inkomensonzekerheid. Deze meten we niet in de eerste plaats met het percentage werkende armen – al presenteren we daar wel enkele cijfers over om het bestaande beeld te nuanceren – maar als het aandeel werkenden dat een terugval in inkomen doormaakt. Ook hier gaat het om een overgang, in dit geval naar een lager inkomen.

De beschikbare gegevens laten het alleen toe om inkomens op jaarbasis met elkaar te vergelijken. Er is echter ook een groep werkenden die permanent in onzekerheid verkeert over het inkomen in de volgende week of de volgende maand, doordat zij een contract hebben zonder een vast aantal arbeidsuren (zoals een oproep- of min-maxcontract) of van zeer korte duur (zoals uitzendkrachten) of doordat zij als zzp’er wisselende inkomsten hebben. Helaas is er geen statistische informatie beschikbaar over deze vorm van inkomensonzekerheid op korte termijn, zodat we er in dit eerste deel verder geen aandacht aan kunnen besteden.

De onzekerheid over werk

We beginnen met de totale werkonzekerheid, dat is de kans van werkenden om werkloos te worden. Op basis van cijfers van het CBS kunnen we nagaan welk percentage van de werkende bevolking jaarlijks haar of zijn werk verliest. Figuur 1 toont het percentage van de werkenden dat een jaar later werkloos is (de ononderbroken donkergrijze lijn). Dat dit percentage sterk schommelt met de conjunctuur, is niet verrassend. In 2007, aan de vooravond van de grote recessie, en in 2017, in een fase van sterke economische groei, was 1,4% van de werkzame beroepsbevolking een jaar later werkloos. Op het dieptepunt van de crisis (althans wat de arbeidsmarkt betreft), in 2012 en 2013, was dit tweemaal zoveel: 3%. Over de gehele periode van 2004-2018, waarvoor cijfers beschikbaar zijn, is er echter geen sprake van een toenemend risico op werkloosheid. Er zijn dus geen aanwijzingen dat het risico op werkloosheid in de afgelopen 15 jaar structureel is toegenomen. We concluderen hieruit dat de werkonzekerheid niet groter is geworden. Dit is opmerkelijk omdat we in deze periode wel een forse toename van het aantal flexibele dienstverbanden hebben meegemaakt.

Figuur 1. Instroom in werkloosheid naar arbeidsrelatie in het voorgaande jaar (%), 2004-2018

Bron: CBS (Statline); bewerking door de auteurs

Nu laat Figuur 1 ook zien dat de kans om werkloos te worden sterk verschilt tussen groepen met een verschillende arbeidsrelatie. Werknemers met een flexibel dienstverband lopen, niet onverwacht, veruit het grootste risico om werkloos te worden (de stippellijn); zelfstandigen en werknemers met een vast dienstverband hebben de kleinste kans (de onderbroken lijn en de ononderbroken lichtgrijze lijn). Voor alle groepen fluctueert deze kans ongeveer even sterk met de conjunctuur, dat wil zeggen dat de kans op werkloosheid op het dieptepunt van de crisis (2014) ongeveer twee maal zo groot was als tijdens de hoogconjunctuur (2008 en 2018). Ook in dit geval is er echter voor geen van de groepen een aanwijzing dat de werkonzekerheid tussen 2004 en 2018 structureel is toegenomen. Van de werknemers, zowel die met een vast als met een flexibel dienstverband, werd in 2018 zelfs een iets kleiner percentage werkloos dan in 2008.

Hoe kan het dat de gehele werkzame bevolking gemiddeld genomen niet meer werkonzekerheid ervaart terwijl er steeds meer flexibele werknemers zijn met een hoge mate van werkonzekerheid? Voor de verklaring hiervan kijken we naar de groep die werkloos wordt en naar het dienstverband dat zij hadden toen ze nog werkten.

--	--

Dan blijkt dat een steeds groter deel van de groep die werkloos wordt voordien een flexibel dienstverband had of zelfstandige was. In 2004 was de helft van de werkenden die werkloos werden een werknemer met een vast dienstverband; in 2018 was dit nog maar ruim een derde. De groei van flexibel werk heeft er dus niet toe geleid dat de totale werkonzekerheid is toegenomen, maar wel dat een ongeveer constante hoeveelheid werkonzekerheid steeds meer geconcentreerd is bij de groep werkenden met een flexibel contract. Dit komt niet doordat de positie van flexibel werkenden zelf onzekerder is geworden, integendeel (zie Figuur 1), want zowel voor flexibele werknemers als voor vaste werknemers was het risico op werkloosheid in 2018 iets kleiner dan direct voor de economische crisis. Maar doordat de groep flexibele werknemers groter is geworden, is het risico op verlies van werk steeds meer bij deze groep geconcentreerd.

De onzekerheid over het inkomen

Inkomensonzekerheid kan men op twee manieren interpreteren. Ze kan betekenen dat mensen die werken onvoldoende inkomen hebben om van te bestaan. Groei van het aandeel werkende armen is dan een indicator voor groeiende inkomensonzekerheid. Een andere interpretatie is dat inkomensonzekerheid betekent dat men een groot risico heeft om een inkomensachteruitgang te ondervinden. Het gaat dan niet om de hoogte van het inkomen als zodanig maar om een (mogelijke) daling van het inkomen. Hoewel de tweede interpretatie het beste aansluit bij de betekenis die we hierboven aan 'onzekerheid' hebben gegeven, gaan we toch eerst kort in op de eerste interpretatie, omdat het verschijnsel van werkende armen in Nederland steeds meer aandacht krijgt.

Toename van armoede

"In Nederland stijgt het aandeel werkende armen sinds 1990" meldde het Sociaal en Cultureel Planbureau in 2018 bij de publicatie van het rapport *Als werk weinig opbrengt* (Vrooman et al. 2018). Begin jaren '90 was rond 3% van de werkenden arm, in 2014 was dit zo'n 5%. Het SCP hanteert het zogenaamde 'niet-veel-maar-toereikend' criterium, dat gebaseerd is op het budget dat een huishouden (afhankelijk van de samenstelling) nodig heeft om een redelijk bestaan te kunnen leiden. Het CBS hanteert een andere armoedemaatstaf, namelijk de lage inkomensgrens. Dat is een in koopkracht

constant bedrag, eveneens afhankelijk van de huishoudenssamenstelling, dat gelijk is aan het niveau van de bijstandsuitkering in het jaar 1979. Of er sprake is van werkende armen wordt hier uitsluitend op huishoudensniveau en niet op individueel niveau bepaald. Over de gehele periode schommelt het aandeel rond de 5%. Door een definitiewijziging in 2014 ligt het geregistreerde cijfer momenteel echter beduidend lager, namelijk iets onder de 3%. Huishoudens waarvan loon uit dienstverband de belangrijkste inkomensbron is, zijn veel minder vaak arm (2% in 2017) dan huishoudens waarvan de voornaamste inkomensbron de eigen onderneming is (inclusief zzp'ers) (ruim 7%). Opmerkelijk is dat de armoede onder zelfstandigen geen trendmatige toename laat zien; ook tijdens de grote recessie vanaf 2008 is de armoede onder zelfstandigen slechts beperkt toegenomen en na 2014 weer fors gedaald. Omdat het aandeel zelfstandigen in de werkzame bevolking groeit, draagt het relatief hoge armoederisico onder zelfstandigen wel steeds meer bij aan het totale armoederisico van werkenden.

2

Of er sprake is van een trendmatige toename van het aandeel werkende armen, hangt dus sterk af van de wijze waarop we dit verschijnsel meten. Als we uitgaan van een, qua koopkracht, constante armoedegrens en op huishoudensniveau (en niet op individueel niveau) meten of er sprake is van werk, is er echter geen sprake van een trendmatige toename van het aandeel werkende armen.

Achteruitgang van inkomen?

De tweede interpretatie die we aan (groeierende) inkomensonzekerheid kunnen geven is, dat werkenden steeds onzekerder worden over hun toekomstige inkomen. Als het risico op een terugval in inkomen groter wordt, is het logisch om te spreken van toenemende inkomensonzekerheid. Helaas zijn hierover nauwelijks gegevens voorhanden. Het CBS heeft alleen voor een korte periode, 2012-2017, cijfers gepubliceerd over het aantal personen in huishoudens die een achteruitgang in koopkracht doormaken. Op het dieptepunt van de economische crisis, in 2012, ondervond iets meer dan de helft (55%) van de personen in een huishouden met een inkomen uit arbeidsloon of onderneming een koopkrachtdaling. In 2016 was dit nog 'maar' 28% van de personen in een werknemershuishouden en 39% in een zelfstandigenhuishouden.¹ Het betreft hier alleen werkenden. Huishoudens waarvan de kostwinner werkloos of arbeidsongeschikt werd of met pensioen ging, worden hierbij dus uitgesloten. Helaas geeft het CBS geen informatie over de grootte van hun inkomensachteruitgang. Wel weten we dat in 2012 20% van de personen in werknemershuishoudens minimaal 8,5% in koopkracht achteruitging. In 2016 ging de 20% met de grootste koopkrachtdaling minimaal 3,2% achteruit. Het risico op een grote inkomensachteruitgang is in deze vier jaar dus aanzienlijk kleiner geworden. Het ligt voor de hand dat dit

1

Volgens de CBS-cijfers stegen deze percentages weer in 2017. Het betreft hier echter voorlopige cijfers, dus mogelijk zullen deze later worden gecorrigeerd. Dit is reden om hier alleen de cijfers voor 2016 te vermelden.

6

samenhangt met de opgaande economische conjunctuur en dat we hieruit geen conclusies kunnen trekken over de trendmatige ontwikkeling van de inkomensonzekerheid.

3

--	--

Verschillen in koopkrachtontwikkeling tussen werkenden hangen sterk samen met veranderingen in hun arbeidsmarktpositie.² Wie van baan verandert, ondervindt doorgaans een veel grotere koopkrachtverandering dan wie in dezelfde positie blijft. Vooral het verlies van werk heeft een groot effect op het inkomen. In Figuur 4 vergelijken we (op huishoudensniveau) werknemers die als werknemer blijven werken met werknemers die stoppen met werken en een uitkering gaan ontvangen. Voor huishoudens waarvan de belangrijkste bron van inkomen loon uit dienstverband blijft, ligt de mediane koopkrachtstijging in bijna alle jaren tussen 0% en 4%. Bij huishoudens die overgaan van een arbeidsinkomen naar een uitkering als voornaamste inkomensbron is bijna altijd sprake van een fors koopkrachtverlies, dat bovendien over de periode 2001-2015 groter is geworden. Tussen 2001 en 2009 schommelde dat koopkrachtverlies tussen -10% en -15%, maar daarna tussen -15% en -17%.

Bij huishoudens die hun belangrijkste inkomen uit onderneming hebben, zien we dezelfde trend: een min of meer stabiel risico op inkomensachteruitgang bij zelfstandigenhuishoudens die geen overgang doormaken en een groeiende inkomensachteruitgang bij huishoudens die een uitkering gaan ontvangen.

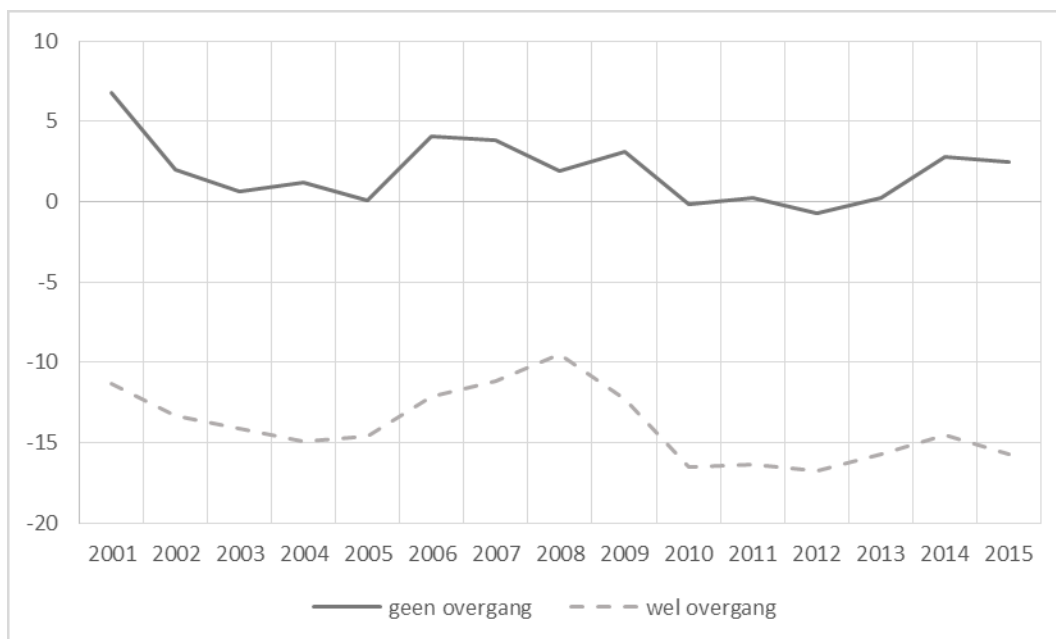
Eerder zagen we dat het risico op verlies van werk steeds sterker is geconcentreerd bij werkenden met een flexibel dienstverband. Aangezien werkloos worden met een steeds grotere inkomensachteruitgang gepaard gaat, betekent dit dat deze groep ook een groeiende inkomensonzekerheid ervaart.

2

Maar overigens nog sterker met veranderingen in de samenstelling van het huishouden, zoals gaan samenwonen, (echt)scheiding en het krijgen van een kind. Op deze veranderingen gaan we hier niet in omdat ze niet direct gerelateerd zijn aan de positie op de arbeidsmarkt.

7

Figuur 4. Mediane koopkrachtverandering (50^e percentiel) van werknemershuishoudens die wel en geen overgang van arbeidsmarktpositie doormaken, 2001-2015 (%)

Bron: CBS (Statline); bewerking door de auteurs

Samenvattend concluderen we, dat de zorgen over een toenemende werk- en inkomensonzekerheid op de arbeidsmarkt in algemene zin niet worden ondersteund door de cijfers. De werk- en inkomensonzekerheid fluctueren sterk met de conjunctuur, maar zijn sinds het begin van deze eeuw niet trendmatig toegenomen. Ook het aandeel werkende armen, geïnterpreteerd als het aandeel personen in een arm huishouden dat arbeid of onderneming als belangrijkste inkomensbron heeft, is in de afgelopen twee decennia, anders dan vaak wordt verondersteld, niet toegenomen.

Tegelijkertijd concentreren werk- en inkomensonzekerheid zich wel steeds meer bij een specifieke groep aan de ‘onderkant’ van de arbeidsmarkt. De *werkonzekerheid* – het risico op werkloosheid – is steeds meer geconcentreerd bij de werkenden met een flexibel contract. De *inkomensonzekerheid* concentreert zich sterker bij de huishoudens die hun werk verliezen. Daarnaast is er een waarschijnlijk groeiende groep waarvan het inkomen op korte termijn sterk fluctueert door variatie in het aantal gewerkte uren (bij oproepkrachten, uitzendkrachten en zzp’ers). Het risico op verlies van werk en het ondervinden van een inkomenssterugval drukt verhoudingsgewijs dus steeds sterker op de werkenden zonder vast dienstverband. De ongelijkheid in de verdeling van werk- en inkomensonzekerheid wordt hiermee groter. De scheidslijn wordt scherper tussen een relatief goed beschermde groep *insiders*, die weinig risico lopen op verlies van werk en een daling van het inkomen, en een groep *outsiders* met flexibel en laag betaald werk dat weinig werkzekerheid biedt en die een hoog risico lopen om geconfronteerd te worden met een fors inkomensverlies.

Hoewel we de omvang van de groep met een relatief grote werk- en inkomensonzekerheid en de ontwikkeling ervan over de tijd helaas niet in kaart kunnen brengen, is meer aandacht voor deze groep 'precair werkenden' zeer op zijn plaats. Dat is reden om in het tweede deel van deze bijdrage de groep werkenden die weinig werk- en inkomenszekerheid hebben, centraal te stellen. Welke onzekerheden brengt precair werk met zich mee? Dringt onzeker werk door in het privéleven van mensen en zo ja, op welke manier(en)? Welke perspectieven op de toekomst hanteren onzeker werkenden? Om dit type ervaringen beter in beeld te kunnen krijgen, bespreken we een kleinschalig kwalitatief onderzoek onder drie groepen met een precaire positie op de arbeidsmarkt (Van der Gaag 2018).

Wat betekent het om precair werk te hebben?

De groep die de meeste werk- en inkomensonzekerheid ervaart lijkt te bestaan uit werkenden met een flexibele arbeidsrelatie en een laag loon. Laagbetaald onzeker werk duiden we hier aan als precair werk (zie ook Olsthoorn 2011). Naast het risico op verlies van werk en inkomen, lopen werknemers met precair werk ook een relatief groot risico op armoede. Hun bestaanszekerheid is daarmee niet gegarandeerd.

Er komt de laatste jaren stilaan meer aandacht voor deze groep onzeker werkenden aan de 'onderkant' van de arbeidsmarkt. In de internationale vakliteratuur wordt gewezen op de opkomst van een soort onderklasse van werkenden die langdurig zijn aangewezen op laaggekwalificeerd flexibel werk en die op de arbeidsmarkt structureel aan het kortste eind trekken (o.a. Standing, 2009; 2011, Dörre, 2009). Ook in Nederland bestaan er zorgen. Zo waarschuwde de commissie Borstlap onlangs in Het Financieele Dagblad nog voor de groeiende kloof tussen 'winnaars en verliezers op arbeidsmarkt' (Toe Laer & Winkel, 2019). Er is in Nederland echter nog niet veel onderzoek gedaan naar de groep werkenden die het meest met bestaansonzekerheid kampt. Hoewel er volop cijfers zijn over omvang en kenmerken van de groep werkenden met een flexibele arbeidsrelatie, is er weinig inzicht in wat het voor deze werkenden zelf betekent om werk te hebben dat hen onvoldoende bestaanszekerheid biedt.

Om meer inzicht te krijgen in de ervaringen en de beleving van deze groep werkenden is in de periode 2017-2018 met behulp van focusgroepgesprekken een verkennend kwalitatief onderzoek uitgevoerd onder precair werkenden in de post, de schoonmaak en de horeca (Van der Gaag, 2018). 'Precair werk' wordt in de literatuur veelvuldig gebruikt als multidimensionaal concept waarmee niet alleen naar de arbeidsvoorwaarden, arbeidsinhoud, arbeidsomstandigheden en arbeidsverhoudingen wordt gekeken, maar waarbij ook de bredere bestaansonzekerheid ten gevolge van dit type werk in ogenschouw wordt genomen. Precair werk kan dan ook opgevat worden als werk dat de werknemers niet in staat stelt om een fatsoenlijk werk- en privéleven te hebben (Boonstra, Keune & Verhulp, 2012, p.3).

Hoewel dit onderzoek slechts onder een bescheiden groep precair werkenden (in totaal 25 personen) is uitgevoerd, geven de resultaten een interessante inkijk in de vraag wat het voor werkenden betekent om werk te hebben dat weinig zekerheid biedt ten aanzien van de voortzetting van het werk en het inkomen. Deze werkenden ervaren in de regel niet alleen onzekerheid met betrekking tot de voortzetting van het werk – en alles wat daar in de beleving van deze werkenden aan vast zit – en problemen ten gevolge van een wisselend of te laag inkomen om fatsoenlijk van te kunnen leven. Wat opvalt is dat veel van deze werkenden het gevoel hebben dat ze te weinig grip op hun eigen

arbeidstijden hebben. Dit trekt een sterke wissel op de balans tussen hun werk en hun privéleven en de invloed die zij daarop hebben, en draagt op die manier bij aan het algehele gevoel van bestaansonzekerheid. Aan de hand van interviewfragmenten worden deze aspecten hieronder nader belicht. We gaan achtereenvolgens in op de ervaring van *inkomensonzekerheid* als gevolg van een klein en wisselend aantal uren, vervolgens op de beleving van *werkonzekerheid* ten gevolge van de onzekere arbeidsrelatie en ten slotte op het gebrek aan *grip* op de eigen arbeidstijden en de ongelijke machtsverhouding met de werkgever of leidinggevende.

Precair werk: inkomensonzekerheid

Wanneer de precair werkenden werd gevraagd om wat meer te vertellen over de aard en de beleving van hun werk, werd inkomensonzekerheid als een van de eerste punten naar voren gebracht. Die inkomensonzekerheid is niet primair een gevolg van de hoogte van het uurloon, maar vooral van de onmogelijkheid om voldoende uren te kunnen werken en/of van sterke wisselingen in het aantal uren dat zij bij hun werkgever kunnen werken én de onvoorspelbaarheid daarvan.

Zo is het volgens postbezorgers en postsorteerders nagenoeg onmogelijk om met alleen het werk bij de post een leefbaar loon te verdienen. Dit is een gevolg van het feit dat het oude voltijdse beroep van postbode nu in twee aparte deeltijdfuncties is opgedeeld: die van postsorteerder en van postbezorger. Het is in de regel niet mogelijk om beide functies te combineren. Als men een werkende partner heeft en het salaris dat verdiend wordt bij de post alleen een aanvulling is op het huishoudinkomen, hoeft dit niet problematisch te zijn. Bij alleenverdieners ligt dit anders. Zo vertelt postbezorger Piet³ dat hij en zijn collega's een kleine tien euro per uur verdienen. Omdat Piet alleenstaand is en er geen contract met meer uren in zit, ontvangt hij een aanvullende bijstandsuitkering: *“Er zijn mensen die het zonder de bijstand doen maar die lopen dan misschien ook 15 uur per week en die redden het. Maar dan zitten ze in de armoede. Dan zijn ze, hoe noem je dat, onder de armoedegrens”*.

Ook in de schoonmaak zijn er veel kleine banen waarin men slechts een beperkt aantal uur per week kan werken. Een aantal vrouwelijke schoonmakers met een werkende partner geeft aan dat zij hun baan vooral zien als aanvulling op het huishoudinkomen. Zij ervaren dan ook geen inkomensonzekerheid. Wanneer het schoonmaakwerk echter de enige bron van inkomsten is, worden de kleine contracten wel als probleem ervaren. Schoonmaker Gabriëlla combineert haar kleine schoonmaakbaan daarom met een andere deeltijdbaan en een aanvullende uitkering: *“Ik ben een alleenstaande moeder en ik heb twee werken plus nog een beetje bijstandsuitkering”*. Schoonmaker Aysen vult aan: *“Bij schoonmaak is het moeilijk om veel uren te werken, je hebt wel sommig schoonmaakwerk waar dat kan, maar bij kantoren kan dat vaak niet”*.

3

Om de anonimiteit van de geïnterviewden te garanderen zijn alle namen fictief.

In de horeca geven met name strandtentmedewerkers aan veel problemen te ervaren op het gebied van inkomenszekerheid. Het aantal uren dat zij ingeroosterd worden is sterker afhankelijk van het weer dan bij ander werk in de horeca. Hun werkzekerheid is bovendien sterk seizoensgebonden. In de zomer kan er redelijk wat geld worden verdiend, maar in de winter is het voor hen veel lastiger om rond te komen. Zo vertelt Evert, die als barman in een strandtent werkt: *“In de zomer kan ik bijvoorbeeld 200 uur per maand werken, zeg maar. En dan heb ik wel veel geld. Maar zoals nu, dan zit ik soms rustig een week thuis. En dan, ja dan heb ik niks om op terug te vallen. Dat is gewoon lastig. En ook een vast contract zit er gewoon niet in. Dus ik kan hier maximaal anderhalf jaar blijven. En dan weet ik ook gewoon dat ik weer naar de volgende strandtent moet om daar weer opnieuw te beginnen. En dat is ook wel, tja, dat is m’n carrière, zeg maar, van strandtent naar strandtent. Ik werk ergens tot het contract op is en dan kan ik weer van vooraf aan beginnen. Dus dat is lastig. Ja. En ik vang telkens zelf de klappen op, zeg maar”*.

Uit de verhalen komt een beeld naar voren waarin precair werkenden door een onvoorspelbaar aantal werkuren (en een laag inkomen) weinig zekerheid hebben over hun inkomen. Naarmate er binnen deze huishoudens minder andere hulpbronnen aanwezig, zullen de gevolgen groter zijn.

Precair werk: werkonzekerheid

Bij werkonzekerheid is het niet zozeer de feitelijke kans om werkloos te worden, maar de ervaren onzekerheid over de voortzetting van het werk en de angst om werkloos te worden die een zware wissel op precair werkenden trekken. Onzekerheid over de continuering van het werk kan voor stress zorgen, doordat ze bijdraagt aan het gevoel van bestaansonzekerheid. Veel van deze werkenden weten niet hoe hun arbeidsmarkt- en inkomenspositie er over een jaar uit ziet. De onzekerheid waarmee een tijdelijk contract of oproepcontract gepaard gaat, heeft ook nog op een andere manier haar weerslag op de positie van precair werkenden. Dat veel werkenden het gevoel hebben dat er “voor jou tien anderen” klaarstaan en daarom bang zijn om hun werk te verliezen, leidt tot een scheve machtsverhouding tussen de werkgever en de werknemer. De werknemer voelt zich voor haar of zijn bestaanszekerheid zo sterk afhankelijk van de *goodwill* van de werkgever dat zij/hij niet voor zichzelf durft op te komen. Zo worden formele rechten, zoals het recht op pauze, niet altijd geëffectueerd omdat men vreest dat dit negatieve consequenties voor de arbeidsbetrekking heeft.

Neem bijvoorbeeld Wendy, zij werkte ten tijde van het onderzoek in de bediening van een grote restaurantketen, maar daarvoor in een de keuken van een klein café. Hoewel zij het gevoel had uitgebuit en geschoffeerd te worden door de eigenaresse van dit café, weerhield de angst om ontslagen te worden haar ervan om voor zichzelf op te komen. Wendy: *“Ik had het gevoel dat ze me continu in de stront duwde, maar wat kon ik zeggen? Ik had het geld echt nodig”*. Dat werkgevers of leidinggevenden soms handig gebruik maken van deze angst, blijkt uit een ervaring van schoonmaker Ilhame. Toen zij bij haar leidinggevende aangaf het niet eens te zijn met een beslissing werd zij met ontslag bedreigd. Ilhame: *“En ik wou net nog wat gaan zeggen, toen zei hij: als je er wat op te zeggen hebt, de deur is daar. Dus ik mag niets meer zeggen, ik moet mijn mond houden”*.

Precair werk betekent dus niet alleen inkomensonzekerheid, maar ook onzekerheid over de omvang en de continuïteit van werk, nu en in de nabije toekomst. Bovendien lijkt het erop dat hun afhankelijkheid de precair werkenden minder mondig maakt op de werkvloer: ze hebben veel te verliezen.

Precair werk: grip op arbeidstijden

Naast inkomensonzekerheid en zorgen over de voortduring van het werk (en alles wat daarmee samenhangt) wordt ook het gebrek aan grip op arbeidstijden door veel deelnemers aan het onderzoek ervaren als iets dat het welzijn en de bestaanszekerheid aantast. Hoe weinig zeggenschap over de eigen arbeidstijden deze groep werkenden in de regel heeft, werd al duidelijk bij de voorbereiding van de focusgroepsessies. De groepsbijeenkomsten moesten herhaaldelijk worden verplaatst omdat meerdere deelnemers op het laatste moment niet konden komen vanwege onverwachte roosterwijzigingen. Roosters die laat bekend worden gemaakt of worden gewijzigd en flexibele uren die de werkgever bepaalt, maken het lastig om het werk te combineren met zorgtaken en andere privéactiviteiten. Postbezorger Ferry die op de vrijdagen, als zijn partner werkt, voor hun peuter zorgt vertelt: *“Net als twee weken geleden dat ik gebeld wordt van joh, kan je dan en dan een extra wijk op vrijdag draaien en ik zeg, woensdag kan ik wel een extra wijk lopen, maar vrijdag niet en ik kijk vrijdag op mijn rooster en er staat gewoon een extra wijk bij. En dat gebeurt regelmatig. Ook bij collega’s”*.

De onregelmatige en onvoorspelbare werkroosters zijn ook een belemmering om dit werk met ander werk te combineren om zo het inkomen en de bestaanszekerheid te vergroten. Strandtent-barman Evert zegt hierover: *“Dan probeer je in de winter ook wel andere horecazaken te vinden waar je dan nog bij kan klussen en zo, maar het is natuurlijk lastig, want je werkgever vraagt wel van je dat je zeven dagen per week beschikbaar staat... Om tien uur ’s avonds hoor ik vaak pas of ik de volgende dag moet werken of niet. Dus wat dat betreft is het eigenlijk gewoon niet te doen om er iets anders naast te vanden”*.

Wat het betekent om een baan te hebben die weinig werk- en inkomenszekerheid biedt verschilt natuurlijk van persoon tot persoon en hangt, zoals we al aangaven, mede af van de huishoudenssituatie. Deze verkennende kwalitatieve studie laat zien dat precair werk vooral voor personen die alleen van dit arbeidsinkomen moeten rondkomen en/of een gezin moeten onderhouden, een negatieve weerslag heeft op hun bestaanszekerheid en hun algehele welzijn. Naast de werk- en inkomensonzekerheid als zodanig spelen ook het gebrek aan zeggenschap over de werktijden en de ongelijke machtsverhouding ten opzichte van de werkgever of leidinggevende hierbij een belangrijke rol.

Conclusie

De belangrijkste conclusie van dit hoofdstuk is ogenschijnlijk een tegenstrijdige: de werk- en inkomensonzekerheid nemen in Nederland niet trendmatig toe, maar vormen toch in toenemende mate een probleem. De verklaring hiervoor is dat werk- en inkomensonzekerheid steeds sterker geconcentreerd zijn bij een groep precair werkenden. Daarmee doelen we op de werkenden voor wie bestaanszekerheid niet gegarandeerd is, vanwege hun onzekere arbeidsrelatie, hun lage inkomen en het ontbreken van een ander inkomen in hun huishouden. Op een dynamische arbeidsmarkt, waar de werkgelegenheid en de inkomens schommelen met de conjunctuur en er voortdurend banen verdwijnen en nieuwe banen ontstaan, is er per definitie sprake van werk- en inkomensonzekerheid.

Zoals we hebben laten zien zijn er geen aanwijzingen dat die onzekerheid als gevolg van een grotere dynamiek op de arbeidsmarkt is toegenomen. Wel lijken de min of meer constante werk- en inkomensonzekerheid steeds meer te worden afgewenteld op een groep met een onzekere, niet-standaard arbeidsrelatie. Tot deze groep behoren veel mensen die toch al een relatief zwakke arbeidsmarktpositie hebben, zoals laag opgeleiden, personen met een niet-westerse achtergrond en personen met een arbeidsbeperking. Deze groep is hierdoor extra kwetsbaar.

Literatuur

Beer, P. de, & Verhulp, E. (2017). *Dertig vragen en antwoorden over flexibel werk*. Amsterdam: Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies (AIAS).

Boonstra, K., Keune, M.J. & E. Verhulp (2012). *Trade union responses to precarious employment in the Netherlands*. Beschikbaar op http://www.uva-aias.net/uploaded_files/regular/BARSOR_IReportTheNetherlands.pdf

CPB (2019), Centraal Economisch Plan 2019. Den Haag: CPB.

Gaag, S., van der (2018). *Als je er wat op te zeggen hebt... Individuele en collectieve arbeidsrelaties van precair werkenden in beeld*. Publicatie nr. 18. Amsterdam: De Burcht, Wetenschappelijk Bureau voor de Vakbeweging.

OECD (2019). *OECD Input to the Netherlands Independent Commission on the Regulation of Work*. Parijs: OECD.

Olsthoorn, M. (2011). Flexibele werknemers. Een literatuurstudie naar de sociale gevolgen van flexibele arbeid in internationaal perspectief. In: Beer, P. de, (red.) *Flexibele arbeid. De balans opgemaakt*. Amsterdam: De Burcht.

Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. New York: Bloomsbury.

Standing, G. (2014). *A Precariat Charter: from denizens to citizens*. London: Bloomsbury.

Toe Laer, E & R. Winkel. (2019, 20 juni). Alarm over groeiende kloof winnaars en verliezers op arbeidsmarkt. *Financieel Dagblad*. Geraadpleegd van <https://fd.nl/economie-politiek/1305457/alarm-over-groeiende-kloof-winnaars-en-verliezers-op-arbeidsmarkt>

Vrooman, C., Josten, E., Hoff, S., Putman, L., & Wildeboer Schut, J.M. (2018). *Als werk weinig opbrengt. Werkende armen in vijf Europese landen en twintig Nederlandse gemeenten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.